

QO`SHMA GAPLARNING LISONIY PRAGMATIK TAHLILI

Qurbonova O'g'iloy

Farg'ona davlat universiteti Chet tillari
fakulteti Ingliz tili kafedrası
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10656296>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-February 2024 yil
Ma'qullandi: 10- February 2024 yil
Nashr qilindi: 14- February 2024 yil

KEY WORDS

Tilshunoslik, grammatika,
semantika, pragmatika, qo'shma
gap, kommunikatsiya.

ABSTRACT

Mazkur tezisda qo'shma gaplar tahlil etiladi, bunda gaplarning struktural-semantik, kommunikativ, pragmatik, stilistik tavsifi bayon etiladi.

Gaplar o'zaro turli sintaktik aloqa vositalari yordamida birikadi. Ularga takroriy bo'laklar, olmoshlar, xiazmatik konstruksiyalar, zamon va makon ifodalovchi birliklar, kesimlarning zamon shakllari, modal so'zlar kabi turli leksik-grammatik birliklar kiradi. Tilshunos olim A.Mamajonov matn komponentlari o'rtasida mustahkam sintaktik aloqa majudligini ta'kidlaydi va bu aloqaning o'ziga xosligini «Tekst lingvistikasi» deb nomlangan risolasida quyidagicha izohlaydi: «Bizningcha, sintaktik aloqaning bu turi qo'shma gap komponentlari orasidagi grammatik aloqaga o'xshab ketadi, faqat murakkabroq ko'rinishda yuzaga chiqadi. Ma'lumki, qo'shma gap komponentlari orasida biriktirish, qiyoslash, zidlash, sabab-natija, shart-payt, aniqlash, izohlash kabi mazmuniy munosabatlar ifodalanadi. Bu munosabatlar qo'shma gapning uch turi: bog'lovchisiz, bog'langan va ergash gapli qo'shma gaplarda komponentlarni o'zaro biriktiruvchi sintaktik aloqa vositalari: intonatsiya, bog'lovchilar, bog'lovchi vazifasidagi so'zlar, gap bo'laklari tartibi, olmoshlar, ayrim so'zlarning takrorlanishi, umumiy ikkinchi darajali bo'laklar, kesimlarning zamon munosabati kabilar orqali reallashadi. Ko'rinadiki, qo'shma gaplarda sintaktik aloqa predikatsiyalar orasida o'rnatiladi. Tekstda esa sintaktik aloqa bir butun gaplar, superfrazali sintaktik butunliklar, abzatslar, qismlar, bo'limlar, boblar o'rtasida yuzaga chiqib uning mazmuniy va struktural birligini ta'minlaydi». Demak, matn tarkibidagi gaplar faqat struktural jihatdan emas, balki mazmunan ham bir-birini taqazo qilishi kerak ekan. Matn butunligida **mazmuniy yaqinlik** qanchalik ahamiyatli bo'lsa, **mazmun izchilligi** ham shunchalik muhim. Masalan: 1.Hovli yog' tushsa yalagudek top-toza bo'ldi. 2.Ahmad bugun ham darsga kelmadimi? 3.Har qanday chuqurlikdan ham yuksaklikka ko'tarilish mumkin. 4.O'qituvchining vazifasi o'quvchilarga orzu ulashishdan, orzu qilishni o'rgatishdan iborat bo'lmog'i lozim.

ADABIYOTLAR SHARHI

Tilshunos E.Qilichev «Matnning lingvistik tahlili» deb nomlangan kitobida «Matn – hamma elementlari o'zaro zich aloqada bo'lgan va avtor nuqtai nazaridan ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan nominativ – estetik axborotni ifodalovchi murakkab tuzilma» degan

ta'rifni keltiradi. I.R.Galperin matnning ma'lumot berish, bo'linuvchanlik, kogeziya (aloqalar sistemasi), kontinium (vaqt va makon izchilligi), qismlar avtosemantiyasi, retrospeksiya va prospeksiya, modallik, yaxlitlik va tugallanganlik kabi sakkiz kategoriyasi mavjudligi haqida ma'lumot beradi. Umuman matn, deyilganda nutqiy jarayon mahsuli bo'lgan, tugallangan, yozma shaklda mavjud bo'lgan, adabiy shakllangan, superfrazali birliklardan tuzilgan, leksik, grammatik, logik, stilistik aloqalar bilan bog'langan, aniq maqsadli va pragmatik qurilmali nutqiy asarni tushunmoq kerak. Tilshunos I.Rasulovning fikricha, gapdan katta birlik murakkab sintaktik butunlik bo'lib, u fikran va sintaktik jihatdan o'zaro bog'liq bo'lgan gaplar birlashmasidan iborat. Unda fikr gapga nisbatan ancha to'liq bo'ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Parsellyasiya kommunikativ, ekspressiv sintaksisda, xususan, badiiy matnda benihoya muhim ahamiyatga ega bo'lgan sintaktik-kommunikativ hodisa bo'lib, uning mohiyati yaxlit butunlik bo'lgan gapni mantiqiy ta'kid va ekspressiyani kuchaytirish maqsadida ikki (yoki undan ortiq) kommunikativ birlikka ajratib gapdan tashqariga chiqarishdan iborat.¹ Bu hodisa sodda, qo'shma gaplarda, murakkab sintaktik butunliklarda namoyon bo'ladi.

"Parsellyasiya" terminining lingvistik adabiyotlarda qo'llanila boshlaganiga ham yarim asrdan oshdi. Mazkur hodisaning sintaktik tabiati, shakliy-mazmuniy ko'rinishi va xossalari rus tilshunoslari tomonidan bir qator fundamental tadqiqot, maqola, o'quv hamda metodik qo'llanmalarda turli darajada tadqiq etilgan, yoritilgan.² "Parsellyasiya" termini lingvistik lug'atlarda shunday izohlanadi: "Parsellyasiya gapning shunday bo'linishiki, unda ifodaning mazmuni bitta emas, balki ikki va undan ortiq intonatsion-ma'naviy nutqiy birliklarda anglashiladi. Bunday birliklar biri ikkinchisidan so'ng ketma-ket keladi".³ Shunga ko'ra, ularni asos va parsellyat sifatida ikki qismga ajratib tekshirish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA VA MUNOZARA

Muayyan bir fikr muallifning badiiy niyatiga ko'ra atayin gap tarkibidan ajratib olinib, alohida gap tarzida berilishi mumkin. Bunday vaziyatda ham keyingi konstruksiyalar o'zidan oldin kelgan gapning ifoda mazmuni bilan bir qatorda mantiqiy va poetik ta'kid oladi. Masalan: *Mamadali aka, ...bu taklifimning sizga yoqmasligi aniq. Chunki siz kundalik tushumdan ajralasiz. Biroq shaxsiy manfaatni umumnikidan ustun qo'yish yaxshi emas* (N.Norqobilov, "Quduq" hikoyasi). Ushbu parcha uchta gapdan iborat. Biroq mazkur gaplarda aytilgan fikrlarni odatdagi tartib bilan bir gap doirasida berish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, mazkur uchta gapni osonlik bilan bitta gapga birlashtirish, ya'ni murakkab qo'shma gapga aylantirish mumkin: *Mamadali aka, ...bu taklifimning sizga yoqmasligi aniq, chunki siz kundalik tushumdan*

¹ Хайдаров Ш. Бадий матнда парцеллятив конструкцияларнинг қўлланилиши. Филол.фан.номз...дис. - Тошкент, 2011.

² Ванников Ю.В. Явление парцелляции в современном русском языке: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. - М., 1965.-17с.; Сковородников А.П. О соотношении понятий "парцелляция" и "присоединение". // Вопросы языкознания, М., 1978. - №1 -С. 118-129; Ванников Ю.В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи.- М.: Русский язык. - 1979. С. 95 и след.; Виноградов А.А. К вопросу о дифференциации явлений парцелляции и динамического присоединения, // Вопросы языкознания. -М.,1981. - №3. -С. 98-110; Рыбакова Г.Н. Парцелляция сложноподчиненного предложения в современном русском языке: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. - Ростов-на-Дону, 1969, 22 с.; Турсунов Б. Парцеллированные придаточные предложения в немецком и узбекском языках: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. - Л., 1975. -17с.

³ Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. -Тошкент:Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2001.-Б.80.

ajralasiz, biroq shaxsiy manfaatni umumnikidan ustun qo'yish yaxshi emas. Agar shunday qilinganida, jonli nutqqa xos ixchamlik, tabiiylik sezilarsiz darajaga tushgan hamda ifoda ta'sirchanligi bu qadar yuqori aks etmagan bo'lar edi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdupattoev M.T. O'zbek matnida supersintaktik butunliklar. –Toshkent, 2018.
2. Boymirzaeva S. Matn mazmunida temporallik semantikasi. –Toshkent: O'zME, 2009.
3. Yo'ldoshev B. Matnni o'rganishning lingvostatistik metodlari. –Samarqand, 2018.
4. Musulmanova, N. R. (2020). Struktura obshego znacheniya kategoriy vremeni i nakloneniya v uzbekskom yazike. Vestnik nauki i obrazovaniya, (2-1), 80.
5. Мусулманова, Н. Р. (2023). О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ЯЗЫКОВЫХ ЯРУСОВ В ПРЕПОДАВАНИИ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА В ИНОЯЗЫЧНЫХ ГРУППАХ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5), 1301-1306.
6. Мусурмонов, Р. (2014). Узлуксиз таълим тизимида педагогик тажриба-синов ишларини ташкил этиш механизмлари. Тошкент: "Ўз. Р. ПФИТИ" нашриёти-2014.
7. Мусулманова, Н. Р. (2023). ЛИНГВОПОЭТИКА-ТИЛ ВА АДАБИЁТ МУШТАРАКЛИГИ. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(3), 962-967.
8. Uralovna, B. Z. (2023). The Place of the Uzbek Language in the World Community. Genius Repository, 25, 35-37.
9. FAYZULLAEVA, S. U. THEMATIC DIRECTIONS OF THE NATURE OF THE LYRICAL EVENING. THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука, (5), 157-159.
10. Zakirovich, G. B. (2023). THE MAIN FEATURES OF KINESTHETIC STYLE IN LEARNING PROCESS. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(5), 61-69.
11. Gafurov, B. Z. (2023). ADVERTISEMENT TEXT AS A WAY OF INFLUENCE ON THE AUDIENCE. Academia Science Repository, 4(5), 443-448.
12. qizi Tursunova, M. A., & qizi Shodieva, G. N. (2023). MAIN INFLUENTIAL FACTORS TO LANGUAGE LEARNING PROCESS. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 1181-1183.
13. Yusupova, S. A. Z., & kizi Shodieva, G. N. (2023). SOME ASPECTS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. GOLDEN BRAIN, 1(1), 300-304.
14. Shodieva, G. (2023). ANALYSIS OF TRANSPOSITION OF WORD GROUPS. Science and innovation, 2(C9), 28-30.
15. Tursunova, M., & Qizi, S. G. N. (2023). NAVIGATING ETHICAL DILEMMAS IN BUSINESS DISCOURSE: AN EXPLORATION OF DISCOURSE ETHICS. Science and innovation, 2(Special Issue 5), 687-690.
16. qizi Shodieva, G. N., & Dusmatov, H. H. (2022, July). PRINCIPLES OF DIVISION OF WORD CATAGORIES IN UZBEK LANGUAGE. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 11, pp. 38-43).
17. Usmanova, D., & Shodieva, G. N. K. (2022). Issues of classification of word catagories in the Uzbek language. Academic research in educational sciences, 3(6), 1276-1280.
18. Do'smatov, H., & qizi Shodiyeva, G. N. (2022). O 'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SO 'ZLARNI TURKUMLARGA AJRATISH TAMOYILLARI. INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING

AND TEACHING, 1(8), 771-775.

19. Najmiddinovna, R. Z., & Najmiddinovna, R. K. (2022). INNOVATIVE APPROACHES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(05), 19-21.

20. Dusmatov, H. H. (2022). PRINCIPLES OF DIVISION OF WORD CATEGORIES IN UZBEK. RESEARCH AND EDUCATION, 38(10), 5-6.

21. Kaipbergenova, S. (2024). APPROACHES IN COMPUTER LINGUADIDACTICS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES USING NETWORK TECHNOLOGIES. Models and methods in modern science, 3(1), 255-257.

22. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. -Toshkent: Fan, 2017.

23. Xaydarov Sh. Badiiy matnda parsellyativ konstruksiyalarning qo'llanilishi. Filol.fan.nomz...dis. -Toshkent, 2011.

24. Hojiev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. -Toshkent:O'zbekiston Milliy ensklopediyasi, 2011.-B.80.

